

TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE İLK TÜRK DEVLETLERİ İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK TARİHİ

Türk Adının Anlamı: Yapılan araştırmalar sonucunda Pers, Bizans kaynakları ve eski Türkçe metinlerden anlaşıldığına göre Türk kelimesinin anlamının "güçlü, kuvvetli" anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Türkler tarih boyunca değişik adlarla birçok devlet kurmuşlardır. Türk adı ilk defa Göktürkler tarafından devlet adı olarak kullanılmış ve aynı dili konuşan, aynı kültüre sahip olan toplulukların ortak adı olmuştur. "Türk" adına ilk defa Göktürk Kitabeleri'nde rastlanmaktadır.

Türkler'in İlk Anayurdu: Türklerin ilk anayurdu Orta Asya'dır. Orta Asya; doğuda Kınan dağları, batıda Hazar Denizi, güneyde Hindikuş ve Karanlık dağları, kuzeyde ise Altay dağları ve Baykal gölü ile çevrili olan bölgedir.

Coğrafi şartların elverdiği ölçüde üstün bir medeniyet kuran Türkler'in yaşadığı ilk kültür çevresine "Andro-nova kültürü" denilmektedir. Andronova Kültürü'nde tunçtan ve altından eşya yapımı yaygındır. Bakır eşyaların üzeri altınla kaplanmıştır. Andronova'nın devamı "Karasuk Kültürü"dür. Dünyada demirin işlenerek çeşitli eşyaların yapılması ilk defa bu kültür çevresinde görülmüştür. Bu maden Hindistan, Avrupa ve Çin'de ancak yüzyıllar sonra kullanılmaya başlanmıştır.

İklim şartları ve yeryüzü şekillerine uygun olarak Türkler yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemişler, daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşmışlardır.

Orta Asya'dan Yapılan Türk Göçlerinin Nedenleri

- Kuraklık, nüfus artışı, salgın hayvan hastalıkları ve otlakların yetersizliği
 - Dış baskılar, boylar arasında mücadelelerin olması ve bağımsız yaşamak amacıyla
- Orta Asya'dan göç eden Türkler, Avrupa ve Afrika Kıtalarına yayılmışlardır.

Bundan dolayı Türk tarihini belirli bir coğrafya kronolojik zaman kesiti içinde bir bütün olarak incelemek zordur. Geçmişte ve günümüzde çeşitli coğrafi bölgelerdeki Türk topluluklarının varlığı bu göçlere dayanmaktadır.

Orta Asya'dan Yapılan Türk Göçleri'nin Sonuçları

- Türkler gittikleri yerlerin halklarına Orta Asya kültür ve uygarlığını tanıtmışlardır.
- Maden işlemeciliğini öğreterek bu toplulukları taş devrinden maden devrine yükseltmişlerdir.

A) İSKİTLER

M.Ö. VII. yüzyılda Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzey bölgelerine göç eden ve tarihte ilk defa adını duyuran Türk topluluğuna Yunanlılar "İskit", İranlılar ise "Saka" adını vermişlerdir.

Üstün bir kültüre sahip olan İskitler, doğudan gelen göçlerle daha batıya gitmişler ve böylece İskitler'in kültürü Avrupa'da da yayılmıştır.

Savaşçı bir topluluk olan İskitler, iyi ata binerler ve iyi silah kullanırlardı, İskitler'in, İranlılarla savaşlarını anlatan Alp Er Tunga (Afrasiyab) destanındaki Alp ErTunga'nın İskit hükümdarı olduğu bilinmektedir. Savaşta kadınlar da erkeklerle birlikte savaşırlardı.

Gelenekleri, hayat tarzları ve töreleri Hunlar'a benzeyen İskitler, ölülerini atları ve silahlarıyla birlikte gömerlerdi.

Silahlar, koşum takımları, süs eşyaları, vazolar ve araba süsleri yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Süslemelerindeki savaş sahneleri ve mücadele halindeki hayvan figürleri işlemlerinden oluşan sanat anlayışına "Hayvan Üslubu" denir.

B) BÜYÜK HUN DEVLETİ

(Asya Hun İmparatorluğu)

Orta Asya'da bilinen ilk teşkilatlı Türk devletidir. İlkçağ'da kurulan tek Türk devletidir. Türkler tarafından kutsal sayılan Ötügen merkez olmak üzere Orhun ve Selenga ırmakları dolaylarında kurulmuştur. Bilinen ilk hükümdarları Teoman'dan sonra devletin başına oğlu Mete geçmiştir. Mete Orta Asya'da yaşayan bütün Türk boyları ile başta Moğollar olmak üzere diğer kavimleri de hakimiyeti altına almıştır. Bu dönemde Hunlar tarihte ilk defa bütün Türkleri bir bayrak altında toplamıştır. Mete'nin kurduğu devlet ve ordu teşkilatı daha sonra kurulan bütün Türk devletlerine örnek olmuştur.

M.Ö. 174'de Mete'nin ölümü üzerine yerine oğlu Ki-ok geçmiştir. Ki-ok Cinle ticari ve siyasi ilişkileri dostane bir şekilde geliştirmek için Çinli bir prensesle evlenmiştir. Ancak Çinliler, iyi ilişkilerden yararlanarak Hun ülkesine gönderdikleri casuslarla bozgunculuk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Türklerle Çinliler arasındaki mücadelelerin en önemli nedeni İpek Yolu'na hakim olmaktır.

Çin'in yıkıcı faaliyetleri etkisini göstermiş M.Ö. 58'de Hunlar'ın Çin karşısındaki üstünlüğü sona ermiştir ve Çinliler İpek Yolu'nun hakimiyetini ele geçirmişlerdir. Asya Hun Devleti M.Ö. 48'de kuzey ve güney Hunları olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Güney Hunları M.S. 220'de Çin hakimiyeti altına girmiştir. Sien-pilerin saldırıları sonucunda zayıflayan Kuzey Hunları başka bir milletin egemenliği altına girmek istememişler ve batıya göç etmişlerdir. Böylece Avrupa'ya kadar göç eden Hunlar, Kavimler Göçü'ne neden olmuşlardır.

Kavimler Göçü (375)

Hunlar, Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra IV. yüzyılın ortalarından itibaren büyük kitleler halinde batıya göç etmişlerdir. Türkler'in Volga nehrini geçerek Doğu Avrupa içlerinde ilerlemesiyle birlikte bu bölgede yaşayan Ostrogotlar, Vizigotlar, Franklar ve Vandallar daha batıya göç ederek Roma İmparatorluğu sınırlarına girmek zorunda kalmışlardır. İşte bu büyük göç hareketine "Kavimler Göçü" denir.

Kavimler Göçü'nün Sonuçları

- Göç eden kavimler, bugünkü İtalya, İspanya, Fransa ve Britanya adalarına yerleşmişlerdir. Böylece günümüz Avrupa'sının etnik yapısı oluşmuştur.

- Avrupa'da yüzyıl kadar süren karışıklıklar yaşanmıştır.

- Roma imparatorluğu Doğu (Bizans) ve Batı (Roma) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 476'da ise Batı Roma yıkılmıştır.

- İlkçağ sona ermiş ve Ortaçağ başlamıştır.

- Roma dışındaki topluluklar arasında Hıristiyanlık yayılmıştır.

- Ortaçağ Avrupa'sının siyasi rejimi olan Feodalite (Derebeylik) rejiminin temelleri atılmıştır.

- Hunların temsil ettiği Bozkır sanatı Avrupa'da da etkili olmuştur. Almanların ünlü Nibelungen destanı ve çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır.

- Avrupa'da Avrupa Hun imparatorluğu kurulmuştur.

C) AVRUPA HUN DEVLETİ (375 - 469)

Avrupa'ya göç ederek Kavimler Göçü'ne neden olan Hunlar tarafından kurulmuştur. Avrupa Hunları'nın ilk hükümdarı Balamir'dir.

Avrupa Hunları'nın en parlak dönemi Atilla dönemidir İyi yetişmiş bir hükümdar olan Atilla devletin başına geçtikten sonra önce Bizans üzerine seferler düzenleyerek Bizans'ı vergiye bağlamıştır. Doğu Roma (Bizans)'dan sonra Batı Roma üzerine sefere çıkan Atilla, Papa'nın Roma imparatoru ve Hıristiyan dünyası adına af dilemesi üzerine geri dönmüştür.

Atilla'nın ölümünden sonra devletin başına geçen oğulları aynı başarılı yönetimi gösterememişler ve devletin yıkılmasını engelleyememişlerdir.

Hunlar Avrupa'da da göçebe geleneklerini sürdürmüşler ve hakimiyetleri altındaki toplumlarla kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Atilla'nın sarayında Hun dilinden başka Latin ve Germen dilleri de konuşulmuştur. IV. yüzyılın başlarından itibaren Hunlar, Hıristiyanlığı kabul etmeye başlamışlar ve zamanla ulusal kimliklerini kaybetmişlerdir.

D) I. GÖKTÜRK DEVLETİ (552-659)

Göktürk Devleti Asya Hun Devleti'nden sonra Orta Asya'da kurulan ikinci büyük Türk devletidir. Türk adını ilk defa siyasi manada bir devlet adı olarak kullanmışlardır. Göktürk Devleti 552'de Orta Asya'daki Avar hakimiyetine son veren Bumin Kağan tarafından Ötügen merkez olmak üzere kurulmuştur. Mukan Kağan ve İstemi Kağan dönemlerinde sınırlarını sürekli genişleten Göktürkler, bu dönemde Orta Asya'nın en güçlü devleti olmuşlardır. Tarihte bütün Türklerin bir bayrak etrafında toplandıkları ikinci dönem Göktürkler dönemi olmuştur.

Göktürkler, ipek Yolu hakimiyeti için Sasani Devleti'ne karşı Bizans, Bizans'a karşı ise Sasanilerle ittifak yaparak hakimiyetini devam ettirmek istemişlerdir.

İç çekişmeler sonucunda Göktürk Devleti 582'de Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Göktürkleri 630'da, Batı Göktürkleri ise 659'da Çin hakimiyeti altına girmesiyle I. Göktürk Devleti yıkılmıştır.

E) II. GÖKTÜRK (KUTLUK) DEVLETİ (681-745)

1. Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra yaklaşık 50 yıl Çin hakimiyeti altında kalan Türkler, Kutluk İlteriş Kağan önderliğinde II. Göktürk Devleti'ni kurmuşlardır. Vezir Tonyukuk'un çalışmalarıyla devlet kısa sürede toparlanmış ve tekrar Çinlilerle mücadele etmeye başlamıştır. Devlet merkezi Karakorum'a taşınmıştır. Kutluk Kağan'dan sonra devletin başına Kapgan Kağan geçmiş ve bu dönemde Çin ile mücadeleler artmıştır.

Bilge Kağan ve Kültigin dönemi II. Göktürkler'in en parlak dönemi olmuştur. 731'de Kültigin'in, 734'de de Bilge Kağan'ın ölümüyle devlet taht kavgaları sonucunda zayıflamış ve diğer Türk boylarından olan Basmler, Karluklar ve Uygurlar tarafından 745'de yıkılmış ve yerine Uygur Devleti kurulmuştur.

F) UYGURLAR (745 - 840)

Uygurlar, Karluk ve Basml Türk boylarının yardımıyla II. Göktürk Devleti'ne son vererek kendi devletlerini kurmuşlardır. Uygur Devleti'nin kurucusu Kutluk Bilge Kül Kağan'dır. Başkenti kutsal merkez Ötügen'den "Ordu Balık" (ordu şehri) Karabalasagun'a taşımışlardır.

Uygurlar, kendilerinden önceki Türk devletlerinden farklı olarak yerleşik hayata geçmişlerdir. Göktürk-ler'den farklı olarak ise taş üzerine yazılmış belgeler değil, kağıt üzerine yazılmış belgeler bırakmışlardır. Bundan dolayı Uygurlar Türk kültür tarihi açısından önemli bir yere sahiptirler. Uygurlar, askeri ve siyasi başarılarından çok kültürel faaliyetleriyle tanınmışlardır. Yerleşik hayata geçtikleri için Türk şehirciliği ve mimarisine ait ilk eserleriyle daha sonra kurulan Türk devletlerine örnek olmuşlardır.

751 yılındaki Talaş Savaş'ında Çinliler'in Araplar'a yenilmesi Uygurlar'ın Çin saldırılarından kurtulmasını sağlamıştır. Cinle gelişen ilişkiler Uygurlar arasında Maniheizm dininin yayılmasına neden olmuştur. Maniheizm'i kabul eden Uygurlar, bu dinin koruyucusu olmuşlar ve bu dine ait tapınaklar yapmışlardır. Başka dinlere de saygı duyan Uygurlar din konusunda hoşgörülü davranmışlardır. Çin entrikaları ve ekonomik zorluklar Uygurlar'ın zayıflamasına neden olmuş ve devlet 840'da Kırgızlar'ın isyanı sonucunda yıkılmıştır.

G) DİĞER TÜRK DEVLETLERİ VE TOPLULUKLARI

1. Avarlar:

Orta Asya'da IV. yüzyılda kurdukları devlet 552'de Göktürkler tarafından yıkıldıktan sonra Avarlar batıya göç etmişlerdir. Önce Kafkaslar'a yerleşen Avarlar oradan Tuna boylarına göç etmişlerdir. Bugünkü Romanya ve Macaristan'a yerleşerek devlet kurmuşlardır. VII. yüzyıl başlarında Bayan Kağan'ın liderliğinde Sasanilerle anlaşarak Bizans üzerine iki sefer düzenlemiş ve Bizans'ı vergiye bağlamışlardır. İstanbul'u kuşatan ilk Türk Devleti olmuşlardır. İstanbul kuşatmaları başarısızlıkla sonuçlanan Avarlar Frank saldırıları sonucunda yıkılmıştır. Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'a dağılan Avarlar zamanla yerli topluluklara karışarak ve Hıristiyanlığı kabul ederek milli benliklerini kaybetmişlerdir.

Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da iki asırdan fazla hakimiyet kuran Avarlar yerli halklar üzerinde kültürel izler bırakmıştır. Özellikle, devlet yönetimi ve askerlik alanında bu toplulukları etkilemişlerdir. Slav topluluklarının basit kabile hayatından devlet düzenine geçmelerinde etkili olmuşlardır.

2. Bulgarlar:

Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine göç eden Ogurlar; Bulgarlar olarak anılmaktadır. Bulgarlar idil-Volga ve Tuna Bulgarları olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır.

Bunlardan İdil - Volga Bulgarları'nın kurduğu Bulgar ve Suvar şehirleri Müslümanlarla yapılan ticaret sonucunda çok gelişmiş ve zenginleşmiştir. Müslümanlarla gelişen ilişkiler sonucunda İdil - Volga Bulgarları resmi din olarak İslamiyet'i kabul etmişlerdir. 1237'de Altınorda Devleti'nin hakimiyetine girmişler ve siyasi hakimiyetlerini kaybetmişlerdir.

Bugünkü Bulgaristan'a yerleşen Bulgarlar İstanbul'u kuşatan Türk devletlerindedir. Daha sonra Bizans'ın sınır muhafızlığını üstlenmişlerdir. Bulgarlar Sofya, Niş ve Belgrad'ı alarak Avrupa'ya giden ticaret yollarını hakimiyetleri altına almışlardır. X. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul eden Tuna Bulgarları kalabalık Slav toplulukları arasında asimile olarak milli benliklerini kaybetmişlerdir. Milli benliklerini kaybeden Bulgarlar, önce Bizans ardından Sırp ve Osmanlı hakimiyetinde uzun süre kaldıktan sonra günümüzde bağımsız Bulgaristan Devleti olarak varlığını devam ettirmektedir.

3. Hazarlar:

Hazarlar; Don - Volga nehirleri arasından Kafkaslar'a kadar uzanan bölgede devlet kurmuşlardır. VII. yüzyıl başlarında bağımsız bir devlet kuran Hazarlar X. yüzyılda Peçenekler'in ve Ruslar'ın baskısıyla zayıflamış ve 956'da Rus saldırıları sonucunda yıkılmıştır.

Hazar Devleti başta bir "Kağan" ile her biri "Bey" olarak bilinen askeri komutanlarca yönetilmiştir. Doğu'da Çin, batıda Bizans, kuzeyde Slav toplulukları ve güneyde Müslümanlar arasındaki ticaret yollarına hakim olmuşlar ve ticari alanda ilerlemişlerdir.

Yöneticilerinin etkisiyle Museviliği kabul eden Hazarlar'ın bir kısmı, Emeviler döneminde İslamiyet'i de kabul etmiştir. Ancak Hazarlar din konusunda oldukça serbest olmuşlar ve yöneticiler Museviliği kabul etmesine rağmen halk arasında İslamiyet'e, Hıristiyanlığa ve Şamanizm'e inananlar da olmuştur.

Başkent İdil'de cami, kilise ve Sinagogların yan yana bulunması ve halk arasındaki davalara Müslüman, Hıristiyan, Musevi ve Şamanistler'den oluşan bir yargıçlar heyetinin bakması Hazarlar'ın tam bir din serbestliğine sahip olduğunu göstermektedir. Hazarlar'ın farklı dinlerin bir arada yaşamasını sağladığı döneme Pax Hazarika (Hazar Barışı) dönemi denilmektedir.

4. Macarlar:

Macarlar Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç ederek buraya yerleşmişlerdir. Kuzey Avrupa'yı Kırım'a bağlayan ticaret yolları üzerinde yaşayan Macarlar ekonomik yönden güçlü olmuşlardır. X. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmelerinin sonucunda Macarlar zamanla milli benliklerini kaybetmiştir. Boy teşkilatından krallık yönetimine geçen Macarlar uzun süre Osmanlı yönetimi ve ardından Avusturya hakimiyetine girmişlerdir. Macarlar, 1. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız Macaristan devletini kurmuşlardır.

5. Peçenekler:

IX. yüzyıl ortalarında Don ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye ve Kırım'a göç eden Peçenekler X. yüzyılda devlet kurmuşlardır. Bu bölgeye Türk kültürünü taşıyan Peçenekler, yer adları ve halk efsanelerinde etkilerini göstermişlerdir. Slav topluluklarıyla, Ruslar arasında bir tampon bölge oluşturan Peçenekler, Ruslar'ın Karadeniz kıyılarına inmesini engellemişlerdir. Doğu'dan gelen Uzlar'ın (Oğuzlar'ın) saldırıları karşısında daha batıya göç edip, Bizans topraklarına yerleşmişlerdir. XI. yüzyılın ortalarında Hıristiyanlığı kabul etmeye başlayan Peçenekler Bizans ordularında görev almışlardır. Malazgirt Savaşı'na Bizans ordusu içinde katılan Peçenekler savaş sırasında Selçuklu saflarına geçmişlerdir. Hiçbir zaman teşkilatlı bir devlet kuramayan Peçenekler, Kumanlar'ın saldırıları sonucu zayıflayıp zamanla milli benliklerini kaybetmişlerdir.

6. Kumanlar (Kıpçaklar):

V. ve VII. yüzyıllar arasında Asya'nın doğusunda Uygurlar'ın hakimiyeti altında yaşayan Kumanlar, Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra Karahıtaylar'ın baskısı sonucunda Batıya göç ederek Doğu Avrupa'ya yerleşmişlerdir. Avrupa'ya göç eden diğer Türk boylarından daha uzun süre varlığını devam ettiren Kumanlar, Rus prenslikleriyle mücadele etmişler ve bu mücadeleler Ruslar'ın "İgor Destanı"na konu olmuştur. Yerleştikleri bölgelere kendi adlarını veren Kıpçak yurtlarına "Kıpçak Bozkırı" denilmiştir. XIII. yüzyıl başlarındaki Moğol saldırılarıyla devletleri yıkılan Kıpçaklar'ın bir kısmı Moğol hakimiyeti altına girmiş ve Moğollar'ın Türkleşmesinde etkili olmuşlardır. Moğol Devleti'nin yıkılmasından sonra Altınorda Devleti'nin kurucusu olmuşlardır. Diğer Kıpçak grupları ise daha batıya göç etmişlerdir. Batıya göç edenler Hıristiyanlığı kabul etmişler Bulgaristan ve Romanya'ya yerleşmişlerdir.

7. Oğuzlar (Uzlar):

II. Göktürk Devleti'nin hakimiyeti altında yaşayan Oğuzlar (Uzlar) bu devletin yıkılmasından sonra kurulan Uygurlar'ın hakimiyeti altına girmişlerdir. Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra Oğuzlar batıya göç ederek Sir Derya boylarına yerleşmişlerdir. X ve XI. yüzyıllarda Hazarlar ve Karluklarla yaptıkları mücadeleyi kaybeden Oğuzlar Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya göç etmişler ve burada Uz adını almışlardır. Uzlar'ın bir bölümü Balkanlar'a göç ederek Vardar Ovası'na yerleşmişlerdir. Bir kısmı ise Kiev şehrinin güney bölgesine yerleşmişlerdir. Romanya'nın kuzeyine yerleşen Uzlar ise bugünkü Gagavuzlar'ın atalarıdır.

Kiev'in güneyine yerleşen Uzlar ise Karakalpaklar olarak anılmaktadır. Hıristiyanlığı kabul eden Uzlar kısa süre içerisinde milli benliklerini kaybetmişlerdir.

24 boydan oluşan Oğuzlar'ın Avrupa'ya göç etmeyen toplulukları ise zamanla İslamiyet'i kabul etmişler Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucuları olmuşlardır. Bugünkü Türkiye Türkleri'nin ataları da Oğuzlardır.

8. Başkırtlar (Başkurtlar):

Başkırtlar, Güney ve Orta Ural Dağları'nın her iki yanındaki bozkırlarda yaşamışlardır. Moğol Devleti'nin kurulması ve sınırlarını genişletmesiyle Başkırtlar'da Moğollar'ın hakimiyetini kabul etmişlerdir. Bu dönemde İslamiyet'i kabul eden Başkırtlar, Moğol Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Altınorda Devleti'nin içerisinde kalmışlardır. Bu devletin de Timur tarafından yıkılmasından sonra Başkırtlar uzun süre Ruslar'a karşı direnmesine rağmen XVII. yüzyılda Rus hakimiyeti altına girmişlerdir. Uzun süre Rusya'nın hakimiyeti altında kalan Başkırtlar 1990'da Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla özerk bir yönetime kavuşarak bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmışlardır.

9. Sabanlar (Sihirler):

Sabanlar, Hun Devleti'ne bağlı Türk boylarından birisidir. Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Avarlar'ın baskısıyla Kafkaslar üzerinden Doğu Avrupa'ya göç etmişlerdir. Sasanilerle anlaşarak Bizans ile savaşmışlardır. Bu savaş sonucunda Orta Anadolu bölgesine kadar gelmişlerdir. Kafkasya'deki Sabar hakimiyetine Bizans tarafından son verilmiştir. Sibiryaya yerleşen Sabanlar, bu bölgeye adlarını vermişlerdir.

10. Türgişler:

Batı Göktürk Devleti'nin yıkılması sonucunda kurulmuş ve bu bölgede yaşayan Türk boylarını hakimiyeti altına alarak 750 senesine kadar yönetmişlerdir. Türgiş hükümdarı Bağa Tarkan dönemi en parlak dönemdir. Bu dönemde Çin'in Kuça şehrini alan Türgişler göçebe hayatı terkederek şehir hayatına geçmişlerdir. Bağa Tarkan'ın kendi adına bastırıldığı paralarda Çin ve Arap tesiri görülmektedir.

Emeviler'in Orta Asya'da fetihlerde bulunduğu dönemde Türgişler, İslam orduları ile savaşmışlar ve Orta Asya Türkleri'nin Araplaşmasını engellemişlerdir. 750'lerden sonra iyice zayıflayan Türgişler'in siyasi varlığına Karluklar son vermiştir.

11. Kırgızlar:

IV. ve IX. yüzyıllar arasında Yenisey Nehri bölgesinde yaşayan Kırgızlar sırasıyla Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar'ın hakimiyetinde yaşamışlardır. 840'da Uygur Devleti'ni yıkan Kırgızlar siyasi bir güç haline gelerek Uygurlar'ın topraklarını ele geçirmişlerdir. 924'de Moğol kavmi Karahıtaylar'a yenilen Kırgızlar 1207'de Cengiz Han'ın hakimiyetini tanıyan ilk Türk boyu olmuşlardır. XIII. yüzyılın başlarından itibaren siyasi varlığını yitiren Kırgızlar, uzun süre Rus hakimiyetinde kalmalarına rağmen 1990'larda Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte bağımsız Kırgızistan Devleti'ni kurmuşlardır.

12. Karluklar:

Uzun zaman Göktürklerle birlikte yaşayan Karluklar'ın ilk yurtları Beşbalık şehrinin Kuzey batısı ile Altay Dağları'nın batı kısımları ve İrtiş ırmağı dolaylarıdır. Göktürkler'den sonra kurulan Uygur Devleti içinde yer almışlardır. 751 Talaş Savaşı'nda Müslüman Araplar'ın yanında yer almışlar ve Çin'in yenilmesini sağlamışlardır. Bu savaş sonrasında İslamiyet'i kabul eden Karluklar 840'da Karahanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynamışlardır. XII. yüzyılda Karahıtaylar'ın ve Moğollar'ın hakimiyeti altına giren Karlukların torunları bugün Tacikistan'da yaşamaktadır.

13. Kimekler:

Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan Kimekler İrtiş nehri dolaylarında geniş bir sahaya hakim olmuşlardır. Devlet idaresinde sürekli eski Türk geleneklerini devam ettiren Kimekler, XII.yüzyılda Harzemşahlar'ın hakimiyetine girmişlerdir.

H) İLK TÜRK DEVLETLERİ'NDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

1. Devlet Yönetimi

Bir milletin belli sınırlara sahip bir toprak üzerinde bağımsız ve teşkilatlı bir toplum halinde örgütlenmesine **devlet** denir. Bir devletin var olabilmesi için halk, toprak, bağımsızlık ve siyasal bir örgütlenmenin olması gerekir. Türk devlet teşkilatının başında **Han, Şanyu, Kağan, Hakan** veya **İdikut** adı verilen hükümdarlar bulunurdu. Devlet; aile, oba, oymak ve boyların bira-ryaya gelmesiyle oluşurdu. Türk devlet teşkilatı Mete Han tarafından kurulmuştur. Ülke, Doğu-batı olmak üzere ikiye ayrılarak yönetilirdi. Buna "**İkili Teşkilat**" adı verilirdi. Bu teşkilata göre kutsal merkez Ötügen'de, Hakan bulunur ve ülke haneden üyelerinin ortak malı sayılırdı. Ülkenin çeşitli yerlerine hanedan mensubu prensler gönderilirdi. Merkezdeki Hakan'ın ölümü genellikle taht kavgalarına neden olmuştur. Bu geleneğin etkisiyle tarihte bir çok Türk devleti kurulmuş ve kısa sürede yıkılmıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne kadar hiç bir Türk devleti uzun süre varlığını devam ettirememiştir.

Türkler, hükümdarlarına bu görevin Gök Tanrı tarafından verildiğine inanırlardı. Bu inanca "Kut" denirdi. Kut anlayışına göre bu görev kan bağıyla nesilden nesile devam ederdi.

Devlet yönetiminde hükümdar eşleri olan Hatunlar da görev alır, kurultay toplantılarına katılır ve elçi kabullerinde bulunurdu.

Devlet yönetiminde hükümdarların yanında boy beylerinden oluşan "**Toy**" (**Kurultay**) vardı. Geniş yetkilere sahip olan Kurultay, hükümdara danışmanlık yapardı. Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın, şehirlerin etrafının surlarla çevrilmesi, Taoizm ve Budizm'in tanıtılması gibi tekliflerinin Kurultay tarafından reddedilmesi Türk hükümdarlarının sınırsız yetkilere sahip olmadıklarının göstergesidir.

2. Ordu

Eski Türk devletlerinde "ordu-millet" geleneği vardır. Hakan aynı zamanda ordunun komutanıdır. Askerlik özel bir meslek sayılmaz ve paralı askerler bulunmazdı. Hayat tarzları o zamanın şartlarında Türkler'in asker bir millet olmasını sağlamıştır. Savaş zamanında kadın-erkek eli silah tutan herkes askerdir. Türk ordu teşkilatının temeli olan "**Onluk Sistem**" Mete Han tarafından kurulmuştur. Bu sistem Türk devlet teşkilatına da etki etmiş ve idarede kolaylık sağlamıştır. Türk orduları çağın tekniğine uygun en etkili silahları kullanmıştır. Türk ordusu atlı birliklerden oluşur ve silah olarak genelde ok ve yay kullanılırdı. Türkler'in en yaygın savaş taktiği ani baskınlar şeklinde gerçekleşen Turan "Hilal taktiği"dir. Türk ordu teşkilatı Çin, Moğol ve Bizans ordularını da etkilemiştir.

3. Din ve İnanış

İslamiyet öncesi Türklerde; Dağ, tepe, su, ağaç, orman, güneş, ay, yıldızlar ve gök gürültüsü gibi unsurlar kutsal olarak kabul edilmiştir.

"**Atalar kültürü**" denilen, atalarının hatıralarına ve büyüklerine saygıya dayanan bir inanç sistemine sahip olanlar da vardır.

İslam öncesinde Türkler yaygın olarak **Gök - Tanrı** dinine inanmışlardır. Bu inanç sistemine göre Gök –Tanrı dinine inanmışlardır. Bu inanç sistemine göre Gök – Tanrı tek yaratıcı olarak görülmüştür. Hükümdarların Gök-Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanmışlardır. Gök – Tanrı can veren, yaşatan ve öldürenidir. Bir dinden çok sihir karakterine sahip **Şamanizm** de Türkler arasında yaygındır. Şamanist din adamlarına “Kam” adı verilmektedir. Şamanizm’e göre bütün dünya iyi ve kötü ruhların tesiri altındadır.

Kurgan denilen Türk mezarlarında ölen kimsenin yanına bazı değerli eşyalarını da gömerlerdi. İnsan şeklinde yapılan mezar taşlarına “**Balbal**” denirdi. Ayrıca ölünün arkasından “**Ölü Aşı**” denilen yemek dağıtılırdı. Bu gelenekler eski Türkler'de ahiret inancının varlığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İslamiyet’ten önceki Türkler’de yukarıdaki inanç sistemlerinin haricinde Uygurlar döneminde Maniheizm, Hazarlar'da Musevilik, Avrupa'ya göç eden Türkler arasında ise Hıristiyanlık yayılmıştır. Bu dinler özellikle kültürel alanda etkisini göstermiştir. Mani dini Uygurlar'ın yerleşik hayata geçmesi, şehirler kurması, bilim, edebiyat ve sanat alanında ilerlemesinde etkili olmuştur. Mani dini Türk yaşam tarzına uygun olmadığı için halk arasında fazla yaygınlaşmamış, hükümdar ailesi ve yakın çevresi ile sınırlı kalmıştır. Bu dindeki bazı terimlerin Türkçeleştirildiği görülmüştür. Bu durum Uygurlar'ın milli bilince sahip olduğunun göstergesidir.

Türkler, genel olarak din konusunda serbest olmuşlardır. Uygurlar döneminde Maniheizm ve Budist tapınaklarının yanyana bulunması Türkler'deki din serbestliğinin ve hoşgörünün göstergesidir.

İslam dini Türkler'in eski inanç sistemleri ve karakterlerine uyduğu için, Türkler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır, İslamiyet’i kabul eden Türkler milli benliklerini korurken diğer dinlere inananlar milli benliklerini kaybetmiştir. Türkler, eski ve köklü bir kültüre sahip oldukları için İslamlaşma, Arap kültürünü kabul etme şeklinde gerçekleşmemiştir.

4. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Uygurlar'a kadar Türkler tabiat koşullarına bağlı olarak yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkler çadırlarda kalmışlar ve daha çok hayvancılıkla uğraşmışlardır. Yerleşik hayata geçilmesi ölçüsünde çadırlardan vazgeçilmiş ve Uygurlar döneminde iki katlı beyaz badanalı evlerde oturmaya başlamışlardır.

İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında baharın gelişi (Nevruz) bayram havası içinde festivallerle kutlanırdı. Bu festivallerde at yarışları düzenlenir, şarkılar söylenir, kadın ve erkeklerle bir arada yemekler yenilir ve müzik eşliğinde dans edilip eğlenilirdi.

Türkler'de özel mülkiyet hakkı vardı. Bu durum Türkler'de sınıf ayrımının görülmemesinin nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca Türkler'de sosyal alanda kadın-erkek eşitliği uygulanmıştır.

İslam öncesi Türk devletlerinde ekonominin temeli hayvancılık ve ticarete dayanıyordu. At, koyun ve sığır besleyen Türkler komşu ülkelere hayvan satarak ekonomik kazanç sağlamışlardır. Hunlar ve Göktürkler döneminde Çin'e sattıkları mallarının karşılığı olarak Çin'den ipek almışlardır. Çin'den başlayıp Avrupa'ya kadar ulaşan "İpek Yolu"da Türkler için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Türk - Çin sınırındaki kasabalar iki toplum arasında ortak pazar yeri olarak kullanılmıştır. Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçiş ve şehirleşme ile birlikte ticaret de gelişmiştir. Ticaret kervanlarının geçtiği yollar "İpek Yolu" olarak isimlendirilmiştir. Türk devletleri Çin, Sasani ve Bizans ile bu ticaret yoluna hakim olabilmek amacıyla mücadele etmişlerdir.

Demircilikte ilerleyen Türkler özellikle yaptıkları at koşum takımlarını ve silahları komşu ülkelere satmışlardır.

İslamiyet'ten önceki Türk devletleri Türgişler'e kadar para yerine daha çok üzeri resmi damgalı ipek parçaları kullanmıştır. Türgişler döneminde ise para kullanmaya başlamışlardır.

5. Hukuk

İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında devlet ve halk arasındaki ilişkiler "töre"yle düzenlenmiştir. Törenin temeli Türk geleneklerine dayanmaktadır. Türkler'de yazılı döneme geç geçildiği için yazılı hukuk kuralları yoktur. Hukuk alanında töre ve geleneklerin etkili olmasının nedeni, yaşanan hayat tarzıdır.

6. Dil, Edebiyat ve Yazı

Türk edebiyatının ilk örnekleri sözlü edebiyat ürünleri olmuştur. Bunlar; Türkler'in hayat felsefelerini, yaşayış tarzlarını anlatan "**Savlar**" ölen büyükler için sevgi dolu sözler içeren "**Sagu**"ar ile avlarda, savaşlarda, akınlarda ve şöenlerde musiki ile söylenen şiirlerden oluşan "**Koşuklar**" dır. Bunlardan başka destanlar da sözlü edebiyatımızın en önemli eserlerdir. Destanlar İslamiyet'ten önceki inanç, töre ve hayat tarzını günümüze kadar ulaştıran eserlerdir. Bu destanlar; Hunlar'ın **Oğuz Kağan**, İskitler'in Alp Er Tunga, Göktürkler'in **Ergenekon**, Uygurlar'ın **Göç** ve **Türeyiş** ile Kırgızlar'm **Manas** destanlarıdır.

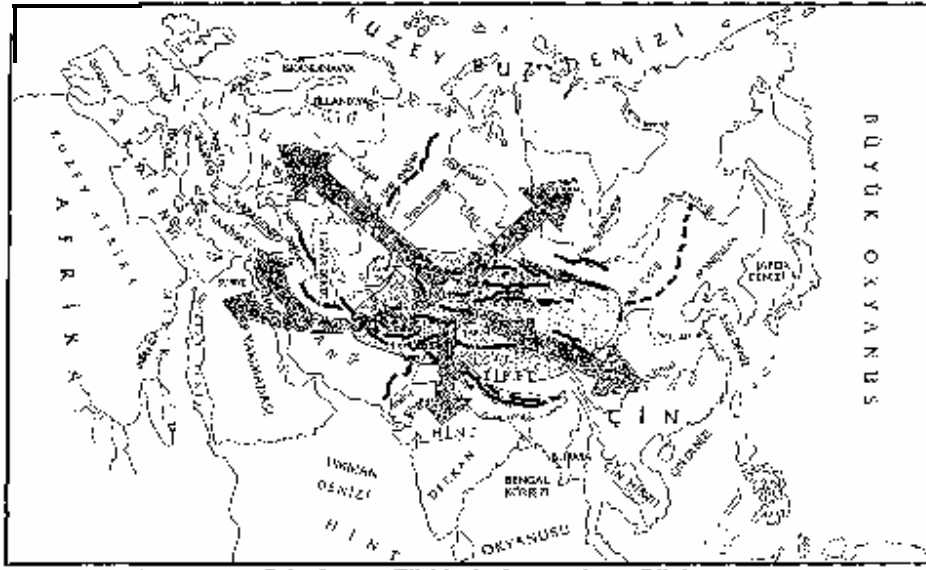
Türkler İslamiyet öncesinde Göktürk ve Uygur alfabelerini kullanmışlardır. Uygurlar, kitap baskı tekniğini geliştirmişler ve hareketli harf sisteminden oluşan matbaalar yapmışlardır.

Türkçe yazılmış en eski metinler kitabelerdir. Bunlar içerisinde de en önemlisi I. Göktürk Devleti'nin yıkılışını ve II. Göktürk Devleti'nin kuruluşunu anlatan Orhun Yazıtları'dır. Orhun Yazıtları Bilge Kağan, Kültigin ve Vezir Tonyukuk adına dikilmiştir. Bu yazıtlar Türk adının geçtiği ilk Türkçe metinlerdir. Orhun Yazıtları, devlet ve halkın karşılıklı olarak görevlerinin belirtilmesi ve devlet adamlarının halka hesap vermesi bakımından da önemlidir. Yazıtlarda geçen "ta- i kir milletin zenginleştirilmesi, açların doyurulması" gibi ifadeler Türk devletlerinde sosyal devlet anlayışının geliştiğinin göstergesidir.

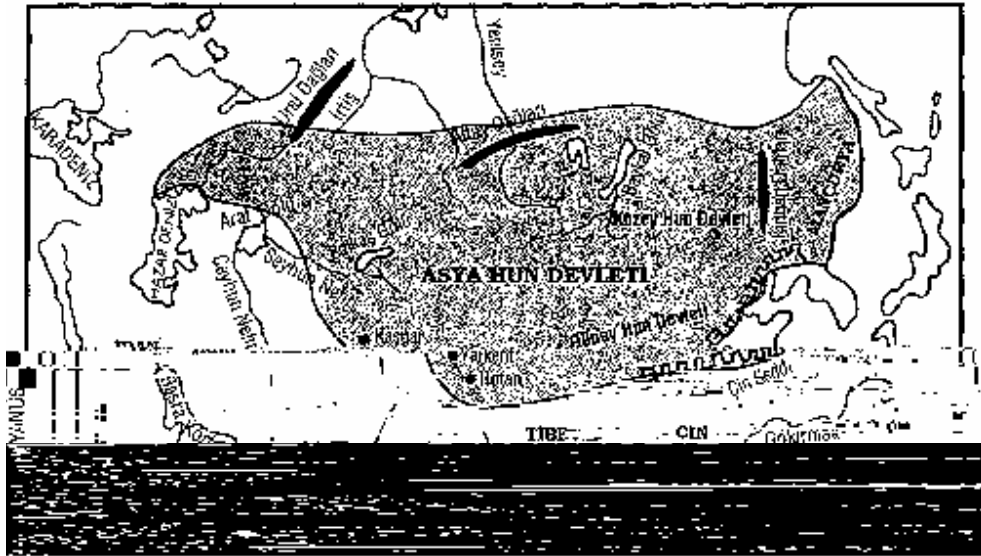
7. Bilim ve Sanat

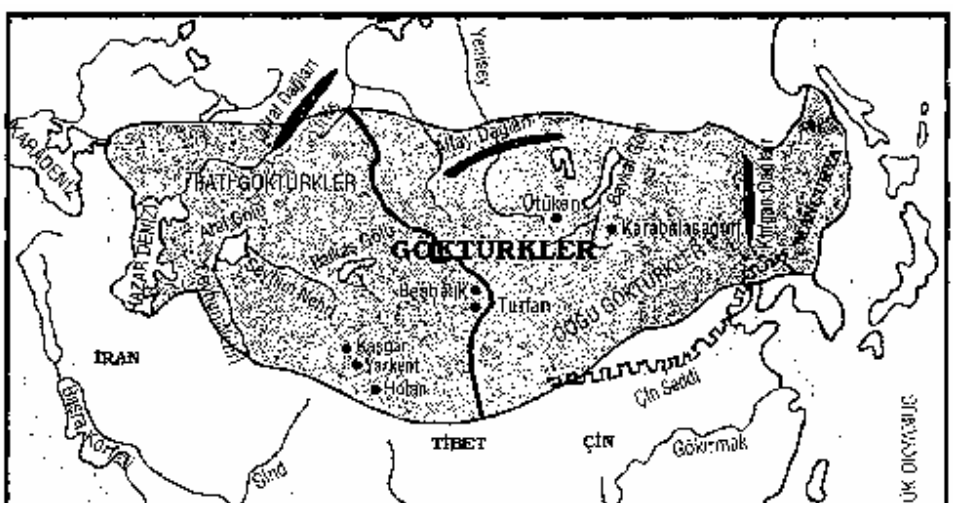
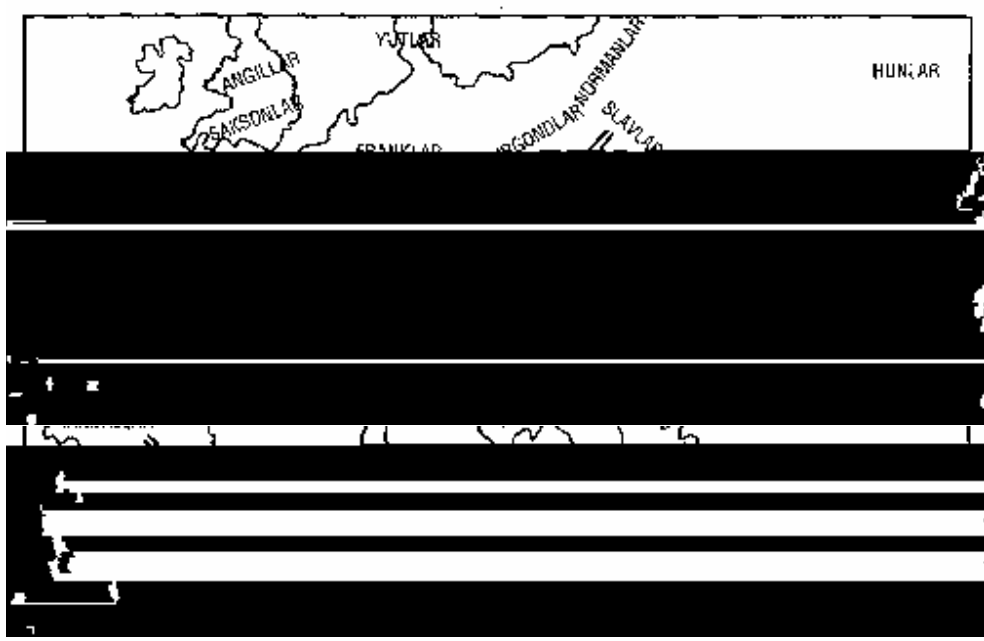
Göçebe hayat tarzını benimseyen İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarında bilimsel alanda yapılan en önemli çalışma "**Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**"nin hazırlanmasıdır. Bir yılın 365 gün olarak hesaplanması Türklerde astronomi bilgisinin ilerlediğini göstermektedir.

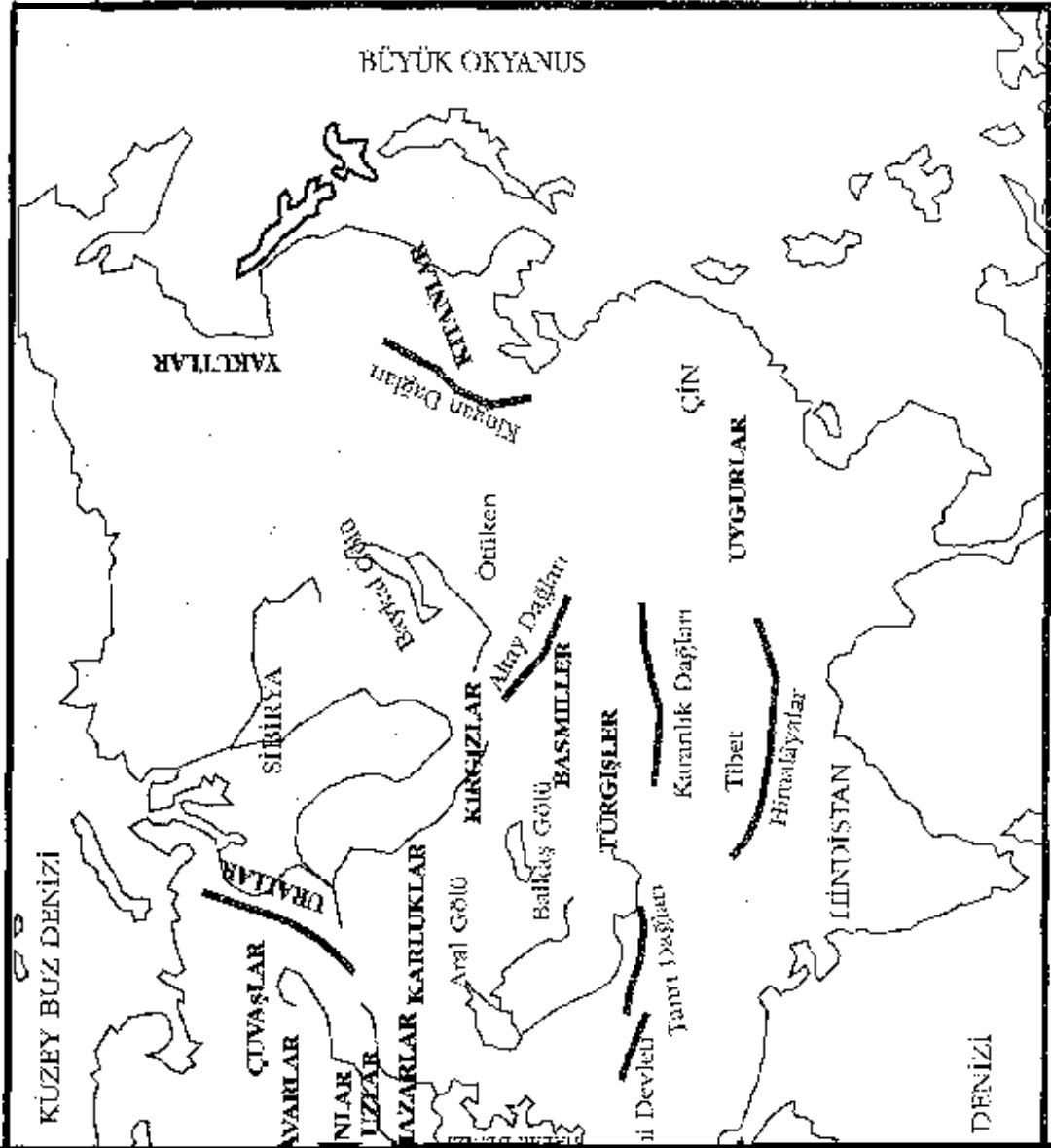
Göçebe hayat tarzı yaşayan Türkler'de sanat eserleri taşınabilir malzemelerden oluşmaktadır. Bunlar deri kumaş, maden ve ahşap işlemeciliğine dayanmaktadır. Uygurlar'da ise yerleşik hayata geçişle birlikte şehir ve tapınak mimarisi gelişmiştir. Budist ve Maniheizt manastırları, saray ve bunların iç süslemeleri dikkat çekicidir. Türkler genellikle hayat tarzlarının simgesi olarak süslemelerinde hayvan motiflerini kulis mıstardır.

Orta Asya – Türklerin Anayurdu ve Göçler

İslam Dönemi Türk Boylarının Yayıldığı Bölgeler